

Безсмъртността на бъдещето: Недялка Михова и Дмитрий Глуховски

Елена Борисова

В зората на човешката мисъл и духовност отношението към смъртта е намирало най-силен израз в митологичната образност и в различните форми на религиозните култове. Древните египтяни са може би първите, които са разглеждали смъртта не просто като край на живота, а като начало на нов живот. За тях земното съществуване на човека е подготовка за задгробното му битие. Според „Книга на мъртвите“ животът в отвъдното е непосредствено продължение на земния и съдбовният въпрос е как да се осигури преходът към него. Възможността за удължаване на човешкия живот преминава от въображаемата рамка на художественото осмисляне към социално, културно и технологично ускоряване на живота, което постепенно ревизира „пространството на опита“ и „хоризонта на очакванията“¹ за бъдещето.

Научната фантастика се вглежда именно в тези процеси, характерни за новото време, картографира границите на човека – физически и емоционални; моделира бъдещето чрез научно-художествена образност, социално-технологично прогнозиране с прогнозирането на човешката душевност и не на последно място – провокира познанието да надхвърли собствените си граници, за да проследи докъде би могла да стигне науката в амбициите си да моделира както човешкото същество, така и заобикалящата го действителност.

Има много аспекти на природата, които си представяме, че разбираме достатъчно добре и които бихме променили, ако ни се удаде възможност. Подобряването на човешката природа невинаги е лесно, защото еволюцията може да е сляп процес, но тя следва безпощадна адаптивна логика, която позволява организмите да бъдат адекватни на обкръжението си.

Динамизирането на живота, постоянната намеса на технологиите във всички сфери на бита и в човешкото тяло, създава предпоставка за

¹ Вж. Хартмут Роза „Ускоряване – промяната на времевите структури в модерността“ (2015), стр. 95.

конструирането на методологична рамка, която да обхване процесите в нашето съвремие. Термини като „антропотехника“², „човешко усилване“³, „биохакинг“ и др. осмислят връзката между човека и технологиите, проблематизират границите на човешкото и преосмислят бъдещите му перспективи.

Това, което покрива словосъчетанието „усиленият човек“, по думите на Едуар Клайнпетер, не се „ограничава до увеличаване на постиженията (двигателни, физически, интелектуални и т.н.) или до увеличаване продължителността на живота, а кристализира по-актуалната форма на двусмислеността на отношението, което човешкото същество поддържа със създадените от него технологии“. (Klaynpeter 2014:15) Усилването е съвкупност от процедури, методи или средства, химически или технологични, чиято цел е да надхвърлят естествените или обичайните способности на субекта. Философът Жером Гофет изковава термина „антропотехника“, за да опише тези „изкуства или техники за извънмедицински трансформации на човешкото същество чрез интервенция върху неговото тяло“. (Klaynpeter 2014: 21)

Друг важен термин, който обхваща манипулацията на човешките гени от молекулярното биоинженерство, генетичното инженерство и невроинженерството, е „биохакинг“⁴. Биохакингът не се отнася вече за един индивид, временно оборудван или усилен, а за един трайно модифициран човек. Генното допингиране е част от това. То се изразява с прилагане върху здрав субект, за по-добро постижение или за борба с остаряването, на генни терапевтични техники. Новопоявяващите се технологии съответстват обикновено на подобряване на съществуващите.

² С „антропотехника“ се обозначава дейността, визираща модифицирането на човешкото същество чрез намеса в тялото му, и то не с медицинска цел. Определението за антропотехника е предложено от Жером Гофет през 2006 г. в неговото изследване „*Naissance de l'anthropotechnie. De la médecine au modelage de l'humain*“. Разбира се, за подобен тип интервенции се заговаря още през 2000–2002 г. в трудове на Жилбер Отоа („*Species Technica.: Suivi (d` un) Dialogue philosophique autour de Species Technica vingt ans plus tard*“) и Петер Слотердайк („*Regles pour le Parc humain. Regles pour le Parc humain. Reponse a la lettre sur l'humanisme*“).

³ Терминът „enhancement“ се появява през 90-те години на XX в. в техническия израз „genetic enhancement“ – (вж. „Усиленият човек“ (2014), стр. 18) След 2000 г. т.нар. конвергентни технологии (нанотехнологии, биотехнологии, информатика и когнитивни науки – НБИК) за нанотехнологии, биотехнологии, информатика и когнитивни науки) придават на думата много по-широк смисъл. Тя не се възприема, нито осмисля единствено в областта на наследственото подобряване, а преди всичко е фокусирана върху промените в тялото тук и сега.

⁴ Съвкупност от техники за неконтролирано биологично майсторене, позволяващо временна или трайна модификация на една характеристика на тялото.

Разбира се, методологичният инструментариум, обхващащ процесите на активното ускоряване на науката, е в постоянна модификация, доуточняване, предизвикани от все „по-интимните“ връзки между човека и технологиите.

Настоящото изследване ще представи начините, по които научната фантастика осмисля физическото безсмъртие, а оттам и безсмъртието на съзнанието, в две произведения, между които има времева разлика от 50 години, но проблематиката е запазила и до днес своята актуалност: това са повестта на Недялка Михова „Звездите идват по-близо“ (1969) и романът на Дмитрий Глуховски „Бъдеще“ (2015). В българската научна фантастика темата за безсмъртието, постигнато посредством технологична намеса, е разгърната в романите „Да избереш себе си“ (1996) на Любен Дилов, „10⁹“ (2007) на Николай Теллалов и др. Споменавам тези произведения, защото те маркират друга посока за моделирането на човешкото тяло, постигната вследствие на взаимодействието между човек и машина. Фокусът на тази статия е поставен върху биотехнологичното усилване на тялото, върху „усилването на човека“, върху манипулирането на човешкия геном и научнофантастичното конструиране, върху владенето на бъдещето, в което Homo sapiens променя себе си едновременно като индивид, група индивиди и в качеството си на вид, както в тялото си, така и природата си.

Произведението на Недялка Михова се появява в момент, в който биотехнологиите все по-успешно проникват в нашите тела. През 60-те години на ХХ в. учени, както в статии и доклади от научни конференции, така и пред обществеността, изказват своите притеснения относно възможностите, които биологичната наука ще разкрие пред нас в следващите десетилетия, и допускат, че за някои тази утопия по постигането на биологичното безсмъртие може да се окаже не друго, а „личният им ад“. В следващите десетилетия клонирането, манипулирането на ДНК и усъвършенстването на нашия вид, посредством възможностите на новите технологии, прави все по-осезаемо ако не безсмъртието, то поне удължаването на живота.

„Звездите идват по-близо“ е повест-дискусия, сблъскване на противоположни гледни точки относно начините, по които науката прониква в непознатото, отговорността на знанието и последствията от манипулирането на природните закони. Изразяването на страха от преминаване на моралните и етични граници в произведението на Н. Михова, при Д. Глуховски не само че се превръща в реалност, но и механизмите на живота са поставени под контрол, а за безсмъртието е необходимо да заплатиш висока цена.

Първата част от текста на Н. Михова се вглежда в стремежите на човечеството да отгатне, изследва, изчисли честотата на разумния живот във вселената. Начините, по които познанието възприема чуждото,

копнежът за контакт с друг разум, безсилието на земната наука да проникне в екзотичността на тази другост; нравствената отговорност, която човекът поема с излизането в космоса като представител на една от възможните цивилизации, са проблеми, които авторката пренася и в други свои произведения: в романа „Интра“ (1989) и в сборника с разкази „Фантастични игри“ (1996). Въпросите, които експлицитно поставя произведението като тревожни и неизяснени, са следните: Но какво ни подтиква да изследваме Земята и вселената? Наистина ли сме с толкова неизчерпаеми потребности, че никога с нищо няма да бъдем задоволени? Сигурни ли сме, че един нов контакт ще ни обогати?

Героите на Михова търсят обобщение за собственото си еволюционно развитие, общност от извънземни цивилизации, врата, разтворена към нови знания, защото „ние се нуждаем от други, за да познаем себе си <...>, своя път, своята същност“ (Mihova 1969: 17).

В чуждата среда астронавтът обаче се чувства безпомощен, обграден от уредите, с които изследва терена. Свят, в който мускулите и сетивата на човека са недостатъчни, защото единственият начин да опознае заобикалящия го хаос е след като изгради около себе си система от други, помощни сетива, други ръце. „Тук нищо не подсказваше отговора – и той гледаше пустинята враждебно, защото нейната безжизненост го отчайваше“ (Mihova 1969: 36).

Всяка нова планета е повод за нова надежда и всяка се оказва пуста, мъртва и чужда. Невъзможността за постигане на контакт връща човечеството към познатостта и сигурността на родната Земя, където в един момент амбицията за изпреварване на законите на естественото развитие, посредством новите технологии, изгражда пропаст при взаимодействието на човека с природата, превърната в изкуствена система, поддържаща безсмъртието с медикаментозна зависимост и контрол над човешкото поведение на всички равнища.

Героят на Н. Михова Мартис е разработил методика за периодично въздействие върху организмите, при което натрупаните в тях необратими промени се премахват и състоянието им се поддържа почти непроменено. Подобно откритие осъществява копнежите на науката да преодолее биологичното несъвършенство, а смъртта да е само следствие или на неочаквани случайности, или на все по-бавното разрушаване на жизнените сили. Удължаването на разстоянието между момента, когато човек започва да живее, и този, когато естествено, без болест, без случайност изпитва затруднение да съществува, провокира героите да разсъждават върху начините, по които се развива науката, защото, казва Мартис, „новото познание не е постигнато в хода на цялостното, фронтално развитие на науката, а при изолиран пробив напред. И не зная дали човечеството е дорасло достатъчно, за да го приложи. Не зная дали то изобщо трябва да бъде прилагано спрямо самите хора“ (Mihova 1969: 89).

Визията за бъдещето е осмисляна през внимателното прилагане на откритията, а управлението на неодоушевената материя и нейното запазване – посредством изграждане на верига от звена между познанието и природата, в която всяко следващо звено ще бъде като усилвател на разума, по-мощно от предишното. По този път ще се сблъскат не сили, а мисли, които ще позволят в перспектива да се овладеят напълно недостъпни за нашия мозък свойства на материалния свят. Заплахата се появява, когато дейността на човека се изравни с дейността на природата. Дори тогава научното познание ще бъде подложено на ограничения, защото материалният му характер е обусловен от технологията на бъдещето, но психологическите ефекти могат да бъдат предвидени.

Разумът постоянно се бори, бърза да разширява своите възможности. Колкото по-мощни стават науката и техниката, толкова по-често те изправят човека пред ограниченията на тялото. В крайна сметка всичко се свежда до един и същ въпрос: дали целим да направим човешкото по-човешко или, иначе казано, по-добро, защото е човешко, или напротив, искаме да лишим човека от човешкото и по изкуствен начин да създадем нов вид, вида на постчовеците? Нишката на разбирането за това какво е човек се къса в момента, в който той се отказва от естествените механизми на поддържането на живота в полза на по-съвършена конструкция, от цялото свое наследство, от своето несъвършено, тленно тяло – усиляно със средствата на биотехнологиите.

Героите на Н. Михова изговарят тревогите, дилемите на познанието, преминало границата към безсмъртието. „Всеки от нас иска да живее колкото е възможно по-дълго, вечно“, но същевременно осъзнава, че „лекуването на тялото е нужно, но недостатъчно“ – мислите, чувствата винаги боледуват заедно с тялото, а самотата е тяхната болест. Физиологическото подхранване на младостта не е предпоставка за неограничеността на възможностите на паметта, защото „мозъкът старее психологически“; „...неправилно сме свикнали да свързваме изчерпването на възможностите само с биологическата старост“ (Mihova 1969: 87).

Установените вече рефлексии, общата методика на решаване на проблемите, с които научното познание е ангажирано, са релси, които подхващат новите данни само за да ги сведат до известното. Ненапразно, казва Мартис на своя колега, „прекалено многото знания се превръщат в задръжка. Те затварят границите на един кръг, който трудно може да бъде разчупен“ (Mihova 1969: 87). Закрепването на тялото в неговата физиологична вечност представлява заплаха за науката и познанието. Моментът, в който тялото вече не може да се износи и разпадне, мозъкът поема функциите на неговата тленност, но не във физиологичен аспект, а в интелектуален, духовен и емоционален.

Преждевременното ускорение на процесите, предизвикващи дълголетие, в романа на Д. Глуховки „Бъдеще“ реализира тревогите от

повестта на Н. Михова, че вечният живот на отделния човек представлява опасност за живота на човечеството.

В новия свят на романа „Бъдеще“, също както в произведението на Олдъс Хъксли „Прекрасният нов свят“ (1932), хората, отказващи да се подчинят на властта на безсмъртието, са изпратени в резервати, „където не смущават никого с отклоненията си, а стъклените градини са отворени само за онези, които са съхранили своята младост и сила“ (Gluhovski 2015: 34). В същия този свят хората не се стесняват от своята природа, те са готови да се изложат на показ, интимността е станала публична. След въвеждането на Закона за избора семейството е изгубило смисъл. Homo sapiens постепенно е преминал във фазата на Homo ultimus, изравнен е с Бога. Вечността се е превърнала в човешко право. В свръхнаселеното пространство на Европа безсмъртието е политически контролирано, а достъпът до еликсира на боговете е избирателен.

Тоталитарната власт в утопичното общество на безсмъртните се заема с това да прекъсне връзката между хората – да я опосредства, отчужди, контролира. Децата от ранна възраст са отглеждани в интернати, откъдето няма изход и където под поредни номера в един момент ще се включат във Фалангата – организирана военна армия, с която партията въдворява ред. Успял да програмира себе си, да премахне смъртната присъда в своето ДНК, човекът се отказва от ролята на създание и поема тази на създател в „Земя на щастието и справедливостта, където всеки се ражда безсмъртен, където правото на безсмъртие е толкова свещено, колкото и правото на живот“ (Gluhovski 2015: 49). Освободена от процесите на загиване в своето тяло, новата раса мисли не в категориите дни и години, а в мащаби, достойни за вселената. Законът за избора е въведен, за да регулира раждаемостта. Всеки нов живот се регистрира. Появата на дете е свързана с насилствен избор на единия от родителите да отстъпи своето безсмъртие на следващото поколение. Той бива инжектиран с акселератор, предизвикващ преждевременно стареене, довеждащо до смърт.

Защо сме длъжни да избираме между своя живот и живота на своето дете?! С какво право ни принуждават да убиваме нашите неродени деца, за да търгуваме собствения си живот?! (Gluhovski 2015: 174)

Редуцирането на раждаемостта се осъществява посредством сблъсъка на младостта с края на живота.

„Достатъчно е да видиш веднъж старец, и той те вмирисва целия на смърт. (...) Неприятно ни е, че ние с тях сме един и същ биологически вид, а на тях им е неприятно да осъзнават, че ние смятаме така.“ (Gluhovski 2015: 235)

Неприязната към разпадането на тялото отблъсква човека от тази проказа, защото той се ражда с даровете на безсмъртието и всичко останало е отклонение от „естествените“ закони. Възрастните са третирани като чумави. Челюстите им се разпадат, изглеждат немарливи, изпоцапани с храна, болезнено разсеяни и затова, казва единият от героите (Бернар), „ако имах властта, бих въвел закон, който да ги задължава да носят със себе си устройство, което да издава някакъв предупредителен сигнал“ (Gluhovski 2015: 235), за да може нормалните хора с алергия към старостта предварително да се отдалечат нанякъде.

Тялото е дисциплинирано, политизирано, превърнато в смирена, покорна плът, или е принудено да изпълнява чужди заповеди. Умовете са „форматирани“, за да се превърнат в част от социалния организъм, който е притежание на властта.

Съществен момент в романа е срещата на Ян Нахтигал, ръководител на една от групите на Фалангата, с Беатрис Фукуяма (микробиолог, лауреат на Нобелова награда по медицина и физиология), която създава вирус, реабилитиращ смъртта и връщащ човечеството в ръцете на природата. В общуването между двамата, в съприкосновението с непосредствения оценяващ поглед на другия, Ян осъзнава как тоталитарната утопия, която до този момент е следвал, го е отчуждила, превърнала го е в средство за манипулация на историята, на миналото, пренаписано по такъв начин, че да подхранва единствено вечността на живота. След разшифроването на генома учените се втурват към своето спасение със скалпели, рязане, пришиване на бъдещето, но са виждали само букви „не можели да прочетат думите... После ги прочели и решили, че са разбрали смисъла...“ (Gluhovski 2015: 262).

Както в повестта на Н. Михова, където героите са поставени пред дилеми, свързани с нещата, които ще бъдат изгубени по пътя на насилствената еволюция (или познание – ако е вярно, че безсмъртието ще го забави, – или запазването на човечността), така и в романа на Глуховски интелектуалното и духовно развитие пропада в бездната между смъртта и безсмъртието.

Ние не можем да променим нищо, защото самите ние не можем да се променим. Еволюцията е спряла – за нас. Смъртта ни даваше обновление, зануляване. (...) Ние не сме направили нищо със своята вечност. Смъртта ни е пришпорвала. (Gluhovski 2015: 598)

В сблъсъка на ценностите, в ценностната драма на света, героят осъзнава, че хомогенното общество означава край за индивидуалността. Противопоставянето на двете микрообщества, разделянето на времето на „сега“ и „после“, на вярата в Бог и вярата в науката, конструира образа на гротесково изкривен земен рай, в който няма нищо отвъд този свят, което

да бъде символично утвърдено; душата не може да се откъсне от тялото, защото се оказва бездомна при липсата на Всевишен, към когото да се стреми. Всичко е тук и сега, едноличната власт се самопосочва, самоутвърждава с насилствено поддържане на безсмъртието. Единственият начин да бъде изкупен грехът на неразумността на бъдещето е връщането към пречистващата мощ на жертвоприношението.

Нейният вирус. Аз не го изхвърлих. (...) ...и сега аз връщам смъртта; смъртта е във всяка капка пот на челото ми, във всяко случайно докосване на моите пръсти, в моята урина и моите целувки (Gluhovski 2015: 666).

Светът е в задънена улица. Системата показва фатална грешка, която героят Ян поправя чрез реабилитиране на смъртта, зануляване на човечеството. През следващия половин век сто и двацет милиарда ще измрат от старост, защото първата намеса в човешкото ДНК е била имунизацията срещу смъртта. Следващата намеса е лечението на първичната болест, връщането на човека и човешкото в лоното на природата, защото, казва героят, „такъв е бил промисълът на онзи, когото съм свикнал да ненавиждам и отхвърлям“ (Gluhovski 2015: 667).

Посредством научно-художествената си образност произведенията на Недялка Михова и Дмитрий Глуховски проследяват перспективите на бъдещето, разкриват своята загриженост за това какво означава да си човек и какво ще дойде след това. Дали усиленият човек не символизира едно разчупване в концепцията ни за Човека, или се вписва в логическата приемственост на техническия напредък? Революционализирането, вследствие на усиляване на тялото и умствените способности, е изобразено едновременно като освободителна и като застрашителна възможност, носеща както „свръххуманното“, така и „дехуманизацията“. Ангажирани с проблеми, актуални още от зараждането на човечеството, но все по-реализуеми днес, научнофантастичните произведения реагират на идеите, посоките, които самата наука поражда и които не принадлежат на бъдещето, а на настоящето.

Уместността и приложимостта на много от научно-техническите нововъведения са отправна точка за сериозни морални и етични дебати, простиращи се отвъд технологията и ориентирани към начините, по които човешкото същество възприема собствените си биологични и интелектуални граници. Докато науката се стреми към моделиране на бъдещето с въпроса „Защо не?“, научната фантастика, изпреварваща процесите в нашето съвремие, с крайни художествени изобразявания на същото това бъдеще, предлага рационално, последователно разгръщане на идеи, които са все още в зародиш, отговаряйки на провокацията на науката не с въпроса „Как ще се случи?“, а с „Какво ще се случи, ако...“.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Gluhovski 2015: Glukhovski, D. Badeshte. Sofia: Siela, 1991.

Mihova 1969: Mihova, N. Zvezdite idvat po-blizo. Sofia: Nauka i izkustvo, 1969.

Klaynpeter 2014: Klaynpeter, E. Obshto predstavvane. Chovekat izpraven pred svoite tehnologii: usilvane, hibridizatsiya, (trans)humanusam. – In: Klaynpeter, E. (eds.) Usileniyat chovek. Sofia: Nov balgarski universitet, 2014, 15-28.

Roza 2015: Roza, H. Uskoriavane – promianata na vremevite striukturi v modernostta. Sofia: Kritika I humanizum, 2015.

Fukuyama 2002: Fukuyama, F. Nasheto postchoveshko badeshte. Sofia: Obsidian, 2002.

Feri 2017: Feri, L. Transhumanitarnata revolyutsya. Sofia: Kolibri, 2017.